Úvod do databázových systémov

http://www.dcs.fmph.uniba.sk/~plachetk

/TEACHING/DB1

Tomáš Plachetka

Fakulta matematiky, fyziky a informatiky,
Univerzita Komenského, Bratislava

Zima 2026–2027

Formalizácia dotazov

- **Databáza je štruktúra** pre relačný (predikátový) kalkul
- **Dotaz je formula** $\varphi(X_1, ..., X_n)$, kde $X_1, ..., X_n$ sú voľné premenné
- **Výsledok dotazu** $\varphi(X_1, ..., X_n)$ je množina usporiadaných n-tíc $[X_1,...,X_n]$, pre ktoré platí $\varphi(X_1,...,X_n)$

Ako **počítať** výsledok dotazu? O tom je **relačná algebra**. Operandami relačnej algebry sú relácie. Relácia sa dá reprezentovať tabuľkou, kde mená atribútov označujú stĺpce tabuľky (hlavičkový riadok). Zatiaľ predpokladajme, že tabuľka je **množina** riadkov (bez duplikátov)

V ďalšom texte bude **X** označovať vektor atribútov $[X_1, ..., X_n]$, **Y** bude označovať vektor atribútov $[Y_1, ..., Y_n]$ a podobne

Význam relačnej algebry

- **Formálna špecifikácia SQL.** Hoci syntax SELECT je veľmi „barokná“, sémantika sa dá presne popísať relačnou algebrou
- **Optimalizácia dotazov** v DBMS. SELECT sa dá priamočiaro transformovať na ekvivalentný výraz relačnej algebry (operátorový strom)
  - Pri optimalizácii sa tento výraz transformuje na ekvivalentný, výpočtovo efektívnejší algebraický výraz (resp. na postupnosť priradení), ktorému sa hovorí **logický plán**
  - Logický plán zapísaný v relačnej algebre sa namapuje do **fyzických operátorov** konkrétneho DBMS. Takto vznikne **fyzický plán** výpočtu dotazu

Význam relačnej algebry

Pohľad programátora:

• Dotaz, resp. program **v relačnom kalkule**, **Datalogu** a **SQL** vyjadruje **ČO** treba vypočítať (**nie ako**). Nie je príliš dôležité, ako "efektívne" je program napísaný. O spôsob výpočtu (a optimalizáciu) sa stará stroj, nie programátor

• Dotaz, resp. program **v relačnej algebre** vyjadruje **AKO** sa vypočíta výsledná relácia z EDB relácií

(V konečnom dôsledku z AKO vyplýva aj ČO sa počíta. Lenže ľudský spôsob myslenia je „najskôr ČO, až potom AKO", t.j. „najskôr špecifikácia, až potom implementácia")

Základné operátory relačnej algebry

- **Zjednotenie, prienik, rozdiel** (vyžaduje sa, aby relácie mali rovnakú schému, t.j. aby boli rovnakého typu)
- **Selekcia**: výber riadkov
- **Projekcia**: výber stĺpcov
- **Kartézsky súčin a join**: skladanie relácií
- **Premenovanie** relácií a atribútov relácií
- ...

Zjednotenie, prienik, rozdiel

Relačná algebra	Relačný kalkul:
$r_1 \cup r_2 =$	$\{\mathbf{X}: r_1(\mathbf{X}) \vee r_2(\mathbf{X})\}$
$r_1 \cap r_2 =$	$\{\mathbf{X}: r_1(\mathbf{X}) \wedge r_2(\mathbf{X})\}$
$r_1 - r_2 =$	$\{\mathbf{X}: r_1(\mathbf{X}) \wedge \neg r_2(\mathbf{X})\}$

Negácia sa vyjadruje ako rozdiel relácií (inak sa ani vyjadriť nedá). Relácia r_1 vystupuje ako „pozitívny kontext“, t.j. obsahuje množinu kandidátov na výsledok. Negácia spôsobí len vynechanie niektorých n-tíc z r_1 (tých, ktoré sú v r_2)

Projekcia: π

Kalkul:

Nech r je typu r(**X**, **Y**). Potom

$\pi_X(r) = \{\mathbf{X}: \exists \mathbf{Y}\ r(\mathbf{X}, \mathbf{Y})\}$

Procedurálna definícia: $r_2 := \pi_{\mathbf{X}}(r_1)$

- r_2 vzniká kopírovaním riadkov r_1, pričom pre každý riadok r_1 sa do r_2 skopírujú len tie atribúty, ktoré sú v **X**
- Nakoniec treba eliminovať duplikované riadky v r_2 (ak počítame s množinami)

Projekcia: π

Príklad (Ullman)

Relation sells

Bar	Beer	Price
Joe's	Bud	2.50
Joe's	Miller	2.75
Sue's	Bud	2.50
Sue's	Miller	3.00

prices := $\pi_{\text{Beer, Price}}$(sells)

Beer	Price
Bud	2.50
Miller	2.75
Miller	3.00

Selekcia: σ

Kalkul:

• Nech r je typu r(**X**). Potom

$\sigma_{c(\mathbf{X})}(r) = \{\mathbf{X}: r(\mathbf{X}) \wedge c(\mathbf{X})\}$

Procedurálna definícia: $r_2 := \sigma_c(r_1)$

• r_2 vzniká kopírovaním riadkov r_1, pričom do r_2 sa skopírujú len tie riadky, pre ktoré platí podmienka c

Selekcia: σ

Príklad (Ullman)

Relation sells

Bar	Beer	Price
Joe's	Bud	2.50
Joe's	Miller	2.75
Sue's	Bud	2.50
Sue's	Miller	3.00

joe_menu := $\sigma_{Bar="Joe's"}(sells)$

Bar	Beer	Price
Joe's	Bud	2.50
Joe's	Miller	2.75

Kartézsky súčin: $\times$

Kalkul:

• Nech r_1 je typu $r_1(\mathbf{X})$ a r_2 je typu $r_2(\mathbf{Y})$, pričom $\mathbf{X} \cap \mathbf{Y} = \varnothing$. Potom $r_1 \times r_2 = \{[\mathbf{X}, \mathbf{Y}]: r_1(\mathbf{X}) \wedge r_2(\mathbf{Y})\}$

Procedurálna definícia: $r_3 := r_1 \times r_2$

• r_3 vzniká kopírovaním všetkých dvojíc riadkov r_1 a r_2

• Spoločné atribúty v r_1 a r_2 jednoducho nedovolíme, aby sme sa vyhli problémom v pomenovaní atribútov r_3. (Vlastne môžeme dovoliť aj spoločné atribúty, ale vo výsledku potom musíme dôsledne používať prefixy atribútov—aby bolo jasné, z ktorej relácie pochádzajú.)

Kartézsky súčin: ×

Príklad (Ullman)

$$r3 := r1 \times r2$$

r1(

A,	B
1	2
3	4

)

r2(

B,	C
5	6
7	8
9	10

)

r3(

A,	r1.B,	r2.B,	C
1	2	5	6
1	2	7	8
1	2	9	10
3	4	5	6
3	4	7	8
3	4	9	10

)

Join (theta-join): $\bowtie_c$

Kalkul:

• Nech r_1 je typu $r_1(\mathbf{X})$ a r_2 je typu $r_2(\mathbf{Y})$, pričom $\mathbf{X} \cap \mathbf{Y} = \emptyset$. Potom

$r_1 \bowtie_{c(\mathbf{X},\mathbf{Y})} r_2 = \{[\mathbf{X}, \mathbf{Y}]: r_1(\mathbf{X}) \wedge r_2(\mathbf{Y}) \wedge c(\mathbf{X}, \mathbf{Y})\}$

Procedurálna definícia: $r_3 := r_1 \bowtie_{c(\mathbf{X},\mathbf{Y})} r_2$

• r_3 vzniká kopírovaním všetkých dvojíc riadkov r_1 a r_2, pričom do r_3 sa skopírujú len tie dvojice, pre ktoré platí podmienka c

• Spoločné atribúty v r_1 a r_2 jednoducho nedovolíme, aby sme sa vyhli problémom v pomenovaní atribútov r_3. (Vlastne môžeme dovoliť aj spoločné atribúty, ale vo výsledku potom musíme dôsledne používať mená relácií ako prefixy atribútov.)

• Theta-join je selekcia aplikovaná na kartézsky súčin

Join (theta-join): $\bowtie_c$

Príklad (Ullman)

sells(

Bar,	Beer,	Price
Joe's	Bud	2.50
Joe's	Miller	2.75
Sue's	Bud	2.50
Sue's	Coors	3.00

)

bars(

Name,	Addr
Joe's	Maple St.
Sue's	River Rd.

)

bar_info := sells $\bowtie_{\text{sells.bar = bars.name}}$ bars

bar_info(

Bar,	Beer,	Price,	Name,	Addr
Joe's	Bud	2.50	Joe's	Maple St.
Joe's	Miller	2.75	Joe's	Maple St.
Sue's	Bud	2.50	Sue's	River Rd.
Sue's	Coors	3.00	Sue's	River Rd.

)

Premenovanie: ρ

Kalkul:

- Premenovanie je bežná substitúcia používaná matematikmi.

Substituovať možno nielen mená atribútov, ale aj meno relácie

Procedurálna definícia: $r_2 := \rho_{r_2(\mathbf{Y})} (r_1)$

- r_2 je kópiou r_1, len niektoré jej atribúty sa volajú inak

Konkrétna syntax operátora ρ nie je príliš dôležitá. Avšak musí z nej byť jasné, ktoré meno je pôvodné a ktoré meno je nové. Napríklad, pre reláciu lubi(Pijan, Alkohol) sa $\rho_{\text{Ochmelka := Pijan}} (\text{lubi})$ chápe rovnako ako $\rho_{\text{Ochmelka} \leftarrow \text{Pijan}} (\text{lubi})$ alebo $\rho_{\text{Ochmelka, Alkohol}} (\text{lubi})$

Premenovanie: ρ

Príklad (Ullman)

bars(

Name,	Addr
Joe's	Maple St.
Sue's	River Rd.

)

$\rho_{r(Bar,\ Addr)}$ bars

r(

Bar,	Addr
Joe's	Maple St.
Sue's	River Rd.

)

Natural join: ⋈

Kalkul:

• Nech r_1 je typu $r_1(\mathbf{X}, \mathbf{Z})$ a r_2 je typu $r_2(\mathbf{Y}, \mathbf{Z})$, pričom **Z** sú spoločné atribúty r_1 a r_2. Potom

$r_1 \bowtie r_2 = \{[\mathbf{X}, \mathbf{Y}, \mathbf{Z}]: r_1(\mathbf{X}, \mathbf{Z}) \wedge r_2(\mathbf{Y}, \mathbf{Z})\}$

Procedurálna definícia: $r_3 := r_1 \bowtie r_2$

• r_3 vzniká kopírovaním všetkých dvojíc riadkov r_1 a r_2, pričom spoločné atribúty (atribúty s rovnakým menom) sú testované na rovnosť a sú kopírované iba raz

• Natural join sa dá vyjadriť pomocou premenovania, theta-joinu a projekcie. Často je však prirodzené zlúčiť dve relácie do jednej na základe **rovnosti spoločných atribútov**

Natural join: ⋈

Príklad (Ullman)

sells(

Bar,	Beer,	Price
Joe's	Bud	2.50
Joe's	Miller	2.75
Sue's	Bud	2.50
Sue's	Coors	3.00

)

bars(

Name,	Addr
Joe's	Maple St.
Sue's	River Rd.

)

$$bar_info := sells \bowtie \rho_{bars(Bar,\ Addr)}(bars)$$

bars.Name bolo treba premenovať na **bars.Bar**

bar_info(

Bar,	Beer,	Price,	Addr
Joe's	Bud	2.50	Maple St.
Joe's	Milller	2.75	Maple St.
Sue's	Bud	2.50	River Rd.
Sue's	Coors	3.00	River Rd.

)

Ekvivalentné zápisy výrazov relačnej algebry

Tri formy notácie výrazu: bary, ktoré buď sídlia na Maple St., alebo predávajú Bud za menej ako 3$ (Ullman)

Výraz s operátormi

$\pi_{Name}(\sigma_{Addr = \text{“Maple St.”}}(bars)) \cup \rho_{Name:=Bar}(\pi_{Bar}(\sigma_{Price<3 \text{ AND } Beer=\text{“Bud”}}(sells)))$

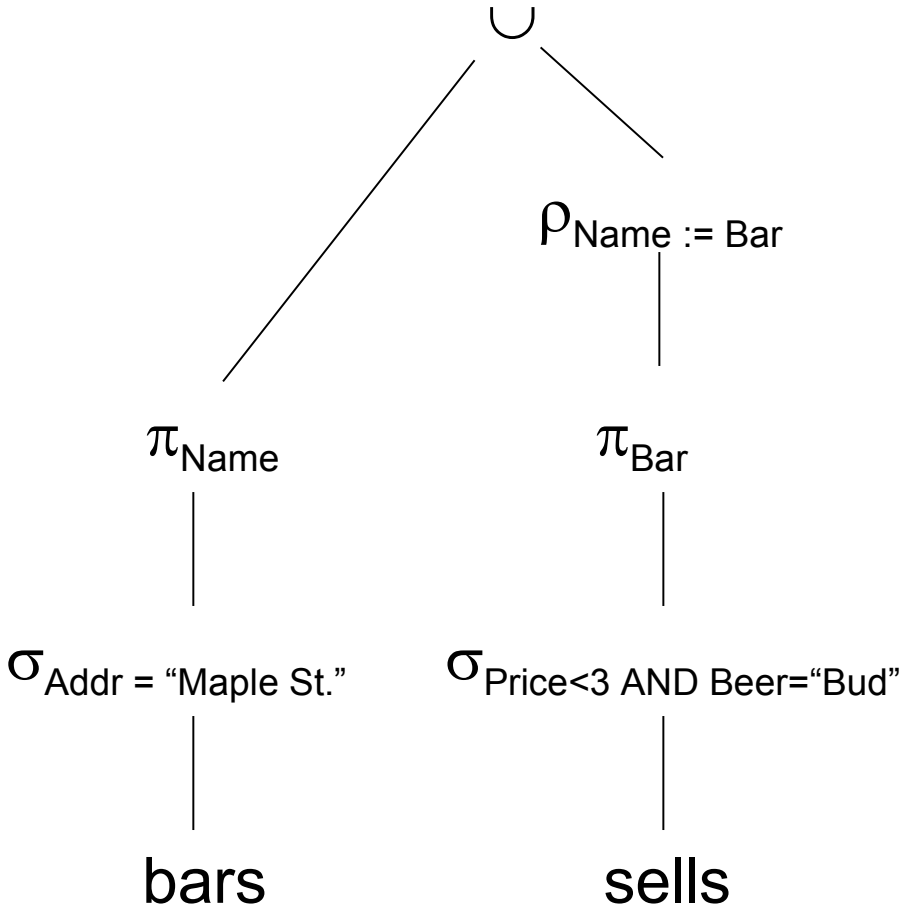
Postupnosť priradení

$r := \pi_{Name}(\sigma_{Addr = \text{“Maple St.”}}(bars);$

$s := \rho_{Name:=Bar}(\pi_{bar}(\sigma_{Price<3 \text{ AND } Beer=\text{“Bud”}}(sells)));$

$t := r \cup s$

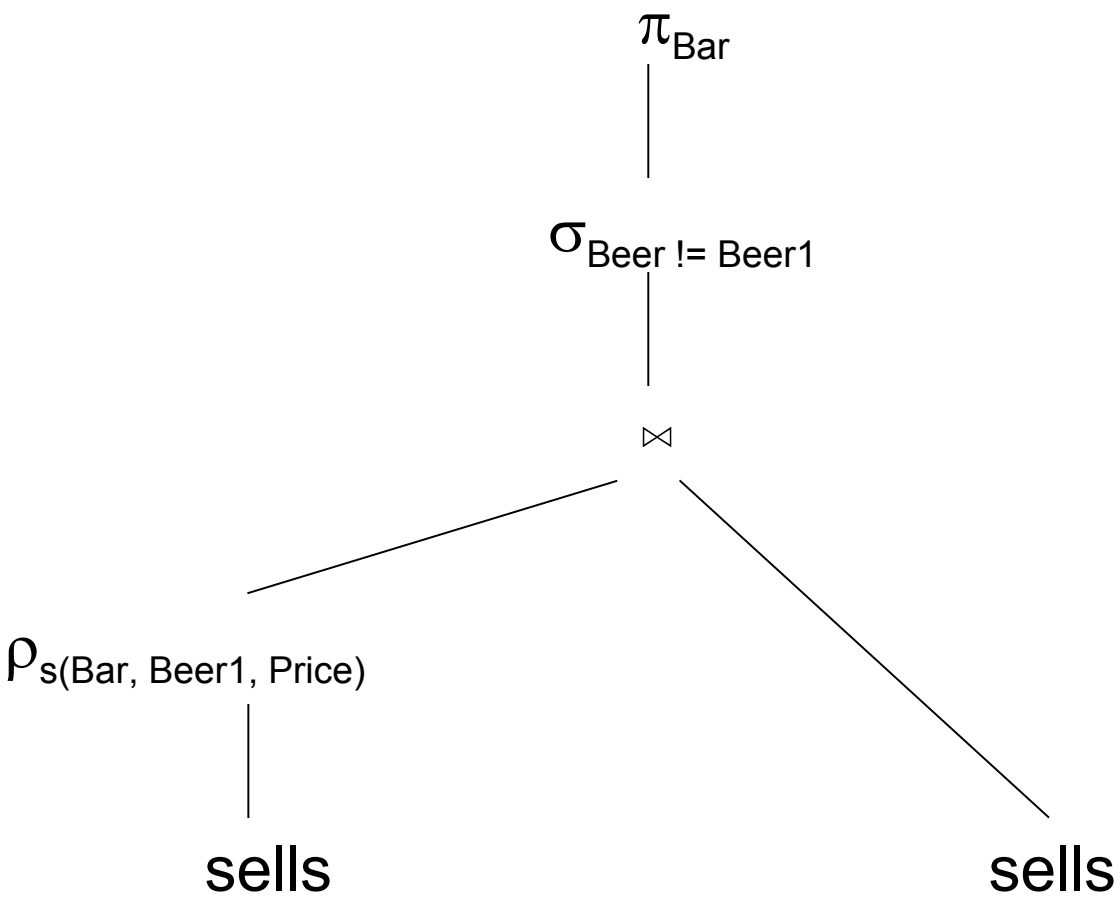
Strom výrazu

Ekvivalentné zápisy výrazov relačnej algebry

Ešte príklad (Ullman): bary, ktoré predávajú (aspoň) dva rôzne druhy piva za rovnakú cenu

$\pi_{Bar}(\sigma_{Beer\ !=\ Beer1}(\rho_{s(Bar,\ Beer1,\ Price)}(sells) \bowtie sells)))$

Niektoré zákony (množinovej) relačnej algebry

- Prirodzené spojenie (natural join) a zjednotenie sú komutatívne, asociatívne a idempotentné
- Platia distributívne zákony

$r \bowtie (s \cup t) = (r \bowtie s) \cup (r \bowtie t)$

$r \bowtie (s - t) = (r \bowtie s) - (r \bowtie t)$

- Ak $\mathbf{Y} \subseteq \mathbf{X}$, tak potom $\pi_{\mathbf{Y}} \pi_{\mathbf{X}} (r) = \pi_{\mathbf{Y}} (r)$
- Ak podmienka c neobsahuje atribúty s, tak potom $\sigma_c(r \times s) = \sigma_c(r) \times s$
- Ak podmienka c_{rs} obsahuje atribúty r aj s, podmienka c_r obsahuje len atribúty r, a podmienka c_s obsahuje len atribúty s, tak potom

$\sigma_{c_{rs} \wedge c_r \wedge c_s}(r \times s) = \sigma_{c_r}(r) \bowtie_{c_{rs}} \sigma_{c_s}(s)$

Optimalizácia na úrovni relačnej algebry: príklad

dodava			
Firma	**Vyrobok**	**Cena**	**Lehota**

firmy	
Firma	**Mesto**

objednavky	
Klient	**Vyrobok**

Ktorý klient objednal výrobok, ktorý vie dodať niektorá firma z Nuernberg?

SELECT o.Klient

FROM objednavky o, dodava d, firmy f

WHERE f.Mesto = ‘nuernberg’ **and** f.Firma = d.Firma

and d.Vyrobok = o.Vyrobok

Optimalizácia na úrovni relačnej algebry: príklad

Ktorý klient objednal výrobok, ktorý vie dodať niektorá firma z Nuernberg?

dodava

Firma	Vyrobok	Cena	Lehota
vobis	pc386	2000	4
quelle	pc386	1900	9
vobis	pc486	2900	4
escom	pc486	3000	5
vobis	pc586	5000	7
escom	pc586	5900	9
vobis	hp4l	1400	6
vobis	hddisk	13	0
escom	hddisk	12	0
quelle	cdrom	400	4

dodavatelia

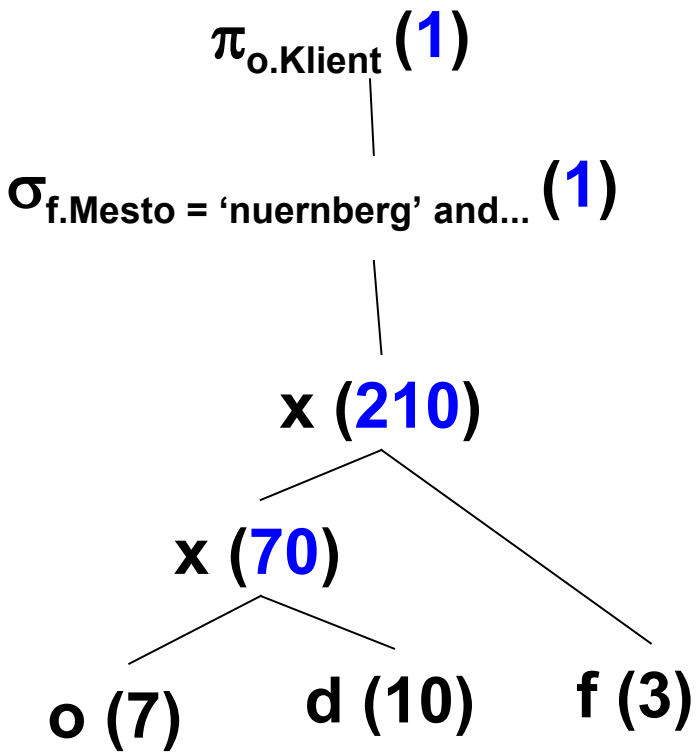
Firma	Mesto
vobis	ulm
escom	ulm
quelle	nuernberg

objednavky

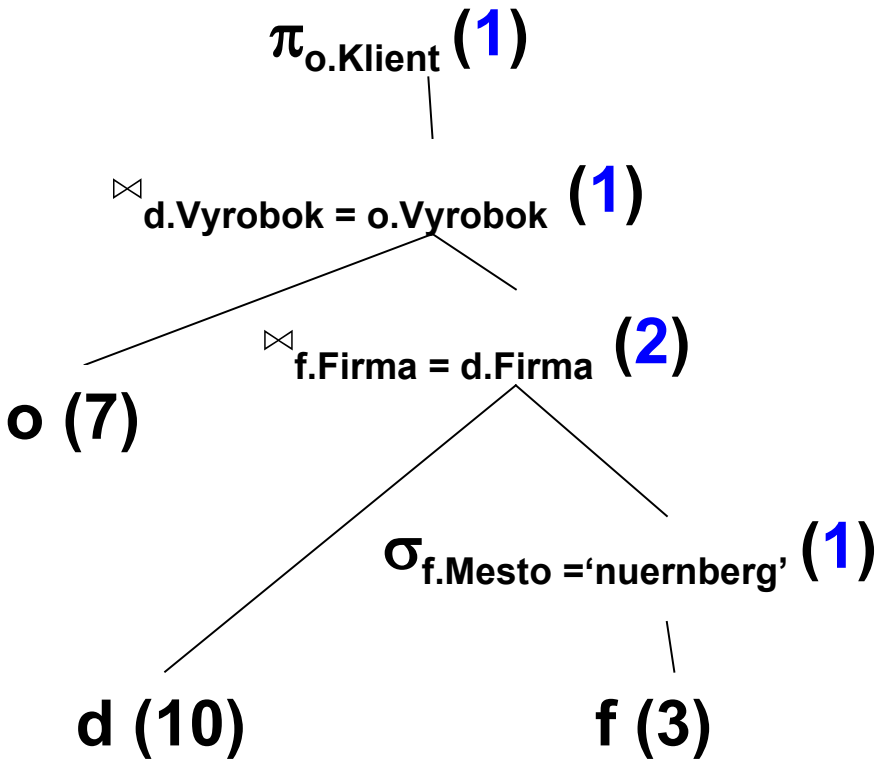
Klient	Vyrobok
meier	pc486
meier	hddisk
reich	pc586
reich	hp4l
reich	hddisk
arm	pc386
arm	hddisk

Optimalizácia na úrovni relačnej algebry: príklad

SELECT o.Klient
FROM objednavky o, dodava d, firmy f
WHERE f.Mesto = ‘nuernberg’ **and** f.Firma = d.Firma
and d.Vyrobok = o.Vyrobok

Medzivýsledok: **282 riadkov**

Medzivýsledok: **5 riadkov**

Výpočet jednoduchého SELECT

SELECT $A_1, ..., A_n$

FROM $r_1, ..., r_m$

WHERE c

Projekcia selekcie kartézskeho súčinu

$\pi_{A_1, ..., A_n}\sigma_c(r_1 \times ... \times r_m)$

Projekcia joinu

$\pi_{A_1, ..., A_n}(r_1 \bowtie_c ... \bowtie_c r_m)$

Toto zhruba vyjadruje „kanonický" výpočet výsledku príkazu SELECT (ktorý sa môže ďalej optimalizovať). Zatiaľ sme neriešili napr. spracovanie **duplikátov**

Multimnožiny (bags)

- **Multimnožina (bag)** je množina s duplikátmi. Napríklad {1, 2, 3, 1, 2} je multimnožina. Aj {1, 2, 3} je multimnožina. Každá množina je multimnožinou, ale nie nutne naopak
- SQL počíta nad multimnožinami. Dôvodom je snaha ušetriť, eliminácia duplikátov je rovnako zložitá ako triedenie. (Na druhej strane, skutočne sa šetrí, keď je duplikátov veľa?)
- Relačná algebra počíta nad multimnožinami
- Operátory relačnej algebry sa dajú definovať aj pre multimnožiny
  - *Zjednotenie, prienik a rozdiel* treba poopraviť (pre UNION **ALL**, ...)
  - *Projekcia* pre multimnožiny neeliminuje duplikáty
  - Selekcia, kartézsky súčin a joiny sú definované ako predtým (podľa tabuľkovej sémantiky)

Multimnožiny (bags)

Príklad (Ullman)

r(

A,	B
1	2
5	6
1	2

)

$\sigma_{A<3 \wedge B<4}(r) =$

A	B
1	2
1	2

Multimnožiny (bags)

Príklad (Ullman)

r(

A,	B
1	2
5	6
1	3

)

π_A (r) =

A
1
5
1

Multimnožiny (bags)

Príklad (Ullman)

r(

A,	B
1	2
5	6
1	2

)

s(

B,	C
3	4
7	8

)

$r \times s = A$

r.B	s.B	C	
1	2	3	4
1	2	7	8
5	6	3	4
5	6	7	8
1	2	3	4
1	2	7	8

Multimnožiny (bags)

Príklad (Ullman)

r(

A,	B
1	2
5	6
1	2

)

s(

B,	C
3	4
7	8

)

$r \bowtie_{r.B<s.B} s =$

A	r.B	s.B	C
1	2	3	4
1	2	7	8
5	6	7	8
1	2	3	4
1	2	7	8

Multimnožiny (bags)

Zjednotenie: multimnožiny sa „zreťazia“.
Príklad: $\{1, 2, 1\} \cup \{1, 1, 2, 3, 1\} = \{1, 1, 1, 1, 1, 2, 2, 3\}$

Prienik: vo výsledku sa prvok objaví toľkokrát, koľkokrát je minimum jeho výskytu v operandoch

Príklad: $\{1, 2, 1, 1\} \cap \{1, 2, 1, 3\} = \{1, 1, 2\}$

Rozdiel: vo výsledku sa prvok objaví toľkokrát, koľkokrát sa vyskytuje v prvom operande mínus koľkokrát sa vyskytuje v druhom operande (samozrejme, aspoň nulakrát)

Príklad: $\{1, 2, 1, 1\} - \{1, 2, 3\} = \{1, 1\}$

Multimnožiny (bags)

Pozor, **nie všetky vlastnosti operácií s množinami sú zachované pre multimnožiny**!

Príklad (Ullman): zjednotenie množín je idempotentné (t.j. $s \cup s = s$), ale zjednotenie multimnožín nie je

Ďalšie operátory relačnej algebry

- Eliminácia duplikátov: δ
- (Triedenie: T)
- OUTERJOIN
- Grupovanie a agregácia: Γ

Eliminácia duplikátov: δ

- $r_2 := \delta(r_1)$

r_2 je kópiou r_1, ale bez duplikovaných riadkov

Príklad (Ullman)

r =

A	B
1	2
3	4
1	2

δ(r) =

A	B
1	2
3	4

Triedenie: T

- $T_{X_1,\ldots,X_n}(r)$

je **zoznam**, ktorý vznikol utriedením r najprv podľa X_1, potom podľa X_2, ..., nakoniec podľa X_N (rovnosti sa riešia náhodne). Ak je pred niektorým atribútom šípka nadol, tak sa triedi zostupne, inak sa triedi vzostupne

Príklad (Ullman)

r = (

A	B
1	2
3	4
5	2

)

$T_B(r)$ = [(5, 2), (1, 2), (3, 4)]

Full join: OUTERJOIN

- $r_3 := r_1$ OUTERJOIN r_2

Full join je podobný theta-joinu, ale do výsledku navyše pribudnú riadky z r_1 a r_2, ktoré sa s ničím nespájajú. Chýbajúce hodnoty v týchto riadkoch sa doplnia špeciálnymi hodnotami **null**

Príklad (Ullman)

r_1 =

A	B
1	2
4	5

r_2 =

B	C
2	3
6	7

[1, 2] sa v $r_1 \bowtie r_2$ spája s [2, 3], ale [4, 5] a [6, 7] sa nespájajú s ničím

r_1 OUTERJOIN r_2 =

A	B	C
1	2	3
4	5	null
null	6	7

Grupovanie a agregácia

$r_2 := \Gamma_{\mathbf{X}}(r_1)$

Vo vektore **X** môžu byť použité

- **grupovacie atribúty** (atribúty z r_1)
- **agregácie** tvaru AGG(Y), kde Y je atribútom r_1 (tzv. agregovaný atribút) a AGG je niektorá z agregačných funkcií SUM, COUNT, AVG, STDEV, MAX, MIN

Operátor $\Gamma_{\mathbf{X}}(r_1)$

1. vyrobí z relácie r_1 skupiny, pričom riadky v každej zo skupín sa zhodujú vo všetkých hodnotách grupovacích atribútov
2. vypočíta všetky agregácie, pre každú skupinu zvlášť

Výsledkom je tabuľka, v ktorej každej skupine prináleží jeden riadok

Grupovanie a agregácia

Príklad (Ullman) r = (

A	B	C	D
1	2	3	1
4	5	6	2
1	2	5	3

)

$\Gamma_{A, B, AVG(C)}$ (r) = ??

1.krok: zgrupuj r podľa A a B :

A	B	C	D
1	**2**	3	1
1	**2**	5	2
4	**5**	6	3

2.krok: vypočítaj AVG(C) pre každú grupu:

A	B	AVG(C)
1	2	4
4	5	6

Grupovanie a agregácia presnejšie

$\Gamma_{A_1, A_2, ..., A_n}$ (r) je agregačný operátor aplikovaný na r:

• A_i je buď **grupovací atribút** alebo **agregácia**

[SUM(A_i) | COUNT(A_i) | AVG(A_i) | STDEV(A_i) | MIN(A_i), MAX(A_i)]

(kde A_i je **agregovaný atribút**). Nech **G** je množina grupovacích atribútov a **A** je množina agregovaných atribútov. (r môže obsahovať aj iné atribúty, t.j. také, ktoré nepatria do **G** ani do **A**.)

• Medzivýsledkom je relácia r´, ktorá vzniká projekciou r na množinu atribútov **G** s následným odstránením duplikátov: r´ := $\delta(\Pi_G(r))$. **Jeden riadok r´ zodpovedá skupine riadkov v r**

• Výsledkom je relácia r´ rozšírená o výsledky agregácií, pričom hodnota agregácie v riadku výsledku sa vypočíta aplikáciou agregačnej funkcie na hodnoty agregovaného atribútu v zodpovedajúcej skupine riadkov v r

Rozšírenie jazykov o agregáciu: SQL

Syntax a sémantika SELECT s GROUP BY a HAVING:

SELECT <S_attr> ***5***

FROM $r_1, r_2, ..., r_n$ ***1***

WHERE <w_cond> ***2***

GROUP BY <G_attr> ***3***

HAVING <h_cond> ***4***

$$\pi_{S_attr}(\sigma_{h_cond}\ (\Gamma_{G_attr,\ AGG(Attr)}(\sigma_{w_cond}(r_1 \times r_2 \times ... \times r_n))))$$

5 4 3 2 1